

Pedagogický experiment

Dr. JIŘÍ LUKŠ, CSc.,
střední ekonomická škola, Praha

Při bilancování uplynulého období v oblasti vývoje socialistické školy a pedagogického výzkumu by neměl být opomenut pedagogický experiment uskutečňovaný již desátý rok na jedné z pražských středních ekonomických škol. Jeho pozoruhodnou stránkou je skutečnost, že se tu v normálních průměrných podmínkách školy provádí pokus o uplatnění uceleného systému komunistické výchovy ve škole. Dílčí výsledky tohoto praktického experimentu jsou analyzovány dislokovaným výzkumným pedagogickým pracovištěm VÚOŠ, které se pro svůj zvláštní charakter nazývá pedagogická laboratoř. Toto metodologické pracoviště vyvíjí činnost přímo ve škole pod vedením jejího ředitele, který je současně vědeckým pracovníkem.

Empirické metody pedagogického výzkumu dostávají se tak bezprostředně do služeb rozvoje komunistické výchovy mládeže ve škole, čímž se realizuje významný princip těsného spojení pedagogické vědy a praxe bezprostředně ve školní situaci.

Pokusíme se o bližší charakteristiku činností experimentální školy a pedagogické laboratoře VÚOŠ.

Střední ekonomická škola v Praze 10 se snaží od svého vzniku (1965) o systematickou aplikaci základních východisek komunistické výchovy mládeže, zejména principu spojení školy se životem, jednoty vzdělávací a výchovné práce a jednoty výchovy ve vyučování a v mimovyučovací činnosti. Postupně jsou v její činnosti prakticky uplatňovány nejdůležitější prvky pedagogického systému A. S. Makarenka.

Zvláštní pozornost je věnována rozvíjení samosprávného principu při výchově žáků ke společenské odpovědnosti nejen za sebe, nýbrž i za své blízké, s nimiž jsou žáci spjati ve třídě. Tato výchova jakožto praktické uplatnění principů kolektivní výchovy je velmi složitá, obtížná a přináší trvalejší výsledky až po delší době a za určitých příznivých podmínek. Za nejdůležitější z nich považujeme jednotu výchovného působení ve škole i v mimoškolním životě mládeže a z ní vyplývající jednotu životní

a výchovné logiky. K tomu směřovalo hlavní pedagogické úsilí A. S. Makarenka, který postupně podřídil všechny prvky života a práce své kolonie této kolektivistické výchovné logice podle zásady jeden za všechny a všichni za jednoho.

Účinnost Makarenkova slovního působení na chovance — jeho dobře známých etických besed — byla v rozhodující míře podmíněna tím, že se hlásané ideály nerozcházel s úsilím o jejich uskutečnění, že se chovanci mohli na každém kroku přesvědčit o upřímné snaze všech pracovníků kolonie opravdu je uskutečnit. Právě tato opravdovost pedagogického vedení spolu s neustálým hledáním přiměřených forem realizace byla jedním z neúčinnějších výchovných podnětů.

Na středních školách s dlouhou tradicí individualisticky pojímané výchovy a vzdělávání se stále ještě projevuje hluboký rozpor mezi slovy a činy, mezi hlásanými socialistickými ideály a etickými principy a každodenní zkušeností z všedního života školy. Právě převážně individualistický charakter vztahů mezi učiteli a žáky, výchovou nedostatečně rozvíjené prvky sociálního učení, stále převažující manipulativní postoj učitele k žákům jak ve vyučování, tak v době mimovyučovací, prvky falešné solidarity, projevující se v průběhu vyučování u žáků a při jiných příležitostech i u profesorů vůči vedení školy — to vše tvoří jemně tkanou síť individuální zkušenosti, která svou logikou odporuje logice hlásané socialistické ideologie.

Co je příčinou malé účinnosti ideologického působení na určité vrstvy mládeže, které v podmínkách socialismu začíná od raného mládí, a to nejen v socialistické škole, nýbrž i ve státních komunikačních prostředcích a kulturních institucích?

Přikláníme se k názoru, že k tomu podstatně přispívá rozpor mezi hlásanými ideály a logikou každodenního praktického života v rodině, zvláště v rodinách intelektuálů, a v mnoha prvcích veřejného života, s nimiž se mládež bezprostředně stýká (jako je např. distribuce, zdravotnictví), a bohužel i ve škole, kde ještě výrazně přežívá rozpor mezi tím, co se prohlašuje a tvrdí, a tím, co se fakticky dělá. Jsme si vědomi toho, že určitý rozpor mezi ideály a praktickým životem vždy zůstane pro zobecnující charakter idejí a konkrétnost života, a právě zde začíná reálný program komunistické výchovy na naší experimentální škole. Pedagogičtí pracovníci školy se snažili jako jeden z hlavních cílů uplatňovat základní kolektivistické principy v životě a práci školy a zmírněním existujících rozporů přispět ke skutečnému vnitřnímu přijetí socialistických ideálů žáky. Rozhodujícím prostředkem úspěšného počátku tohoto snažení je získávání stále většího počtu žáků k aktivní spolupráci při praktickém uplatňování socialistických vztahů mezi profesory a žáky i mezi žáky navzájem.

Sebedrobnější zkušenost z opravdového úsilí o realizaci vskutku soudružských vztahů mezi žáky a učiteli začíná podstatně měnit přístup žáka k socialistické ideologii a jeho vztah k socialistickému společenskému zřízení. Začíná být zainteresován na věcech, jichž si dříve nevšímal, a stále hlouběji chápat podíl vlastní společenské odpovědnosti. Jednání druhých se učí posuzovat z tohoto společenského zřetele a postupně se učí společenské angažovanosti vůči těm, jimž na společenském zájmu nezáleží.

Za nejobtížnější problém považují vedoucí výchovní pracovníci školy

právě tento počátek — získat žáka k opravdové aktivní spolupráci na základě jeho vlastního rozhodnutí, tedy vyprovokovat ho k prvním angažovaným činům, a to tak, aby vlastní zkušenost z této angažovanosti byla pozitivní a dalo se na ní dále budovat.

To znamená, že to nelze učinit manipulativním způsobem. Každý prvek formalismu je velmi škodlivý a vede k opačným důsledkům. Také nepřiměřenost situace, v níž se žák angažuje, jeho vlastním možností vede k neúspěchu, a tím k negativní zkušenosti. Jednou z příčin neúspěchu může být osamocenost těchto pokusů, jejich vzájemná izolovanost.

Proto jedním z hlavních předpokladů úspěšného průběhu tohoto experimentu je vytváření jednotného systému kolektivní výchovy shora od pedagogického vedení s promyšlenými prvky organizace, motivace a stimulace a jednotných kritérií hodnocení žáků, jejich postojů a činů a současně vedení mládeže k drobným činům zdola od každého základního kolektivu ve třídě. Pro synchronizaci postupů zdola i shora musí být vytvořeny vhodné podmínky.

Experiment, jehož obsah jsme stručně naznačili, má vést k vytvoření ucelené metodiky výchovy mládeže ke společenské aktivitě a odpovědnosti na výběrových školách II. cyklu.

V současné době se pracovníci ve vedení školy zabývají zpracováním takových otázek, jako je formulace konkrétních cílů a jejich přeměna na výchovné požadavky, dále problematikou vhodných organizačních forem a prostředků, které by usnadnily působení kolektivu na jednotlivého žáka a současně poskytl dostatek možností pro společenskou aktivitu žáka a konkrétní realizaci principů společenské odpovědnosti. Zkouší se vytváření a uplatnění jednotného systému motivace a stimulace kolektivistické výchovy s přihlédnutím ke specifické střední odborné školy. Velká pozornost je věnována praktické realizaci principu jednoty vyučování a mimovyučovací činnosti.

Součástí experimentu bylo ustanovení zástupce ředitele pro výchovu mimo vyučování po vzoru sovětských škol. Tento zástupce zaměřuje svou pozornost dvojím směrem. Především řídí činnost širokého spektra zájmových kroužků, které doplňují a rozšiřují vyučování a prohlubují profesionální a všeobecné kulturní či sportovní zájmy žáků a přispívají tím významnou měrou k jejich individualizaci. Současně se zabývá praktickými podmínkami sjednocení činnosti všech společenských organizací ve škole, zejména SSM a žákovské samosprávy na jedné straně, odborové organizace a organizace SČSP na straně druhé. Protože je tento zástupce ředitele současně předsedou stranické organizace, může se velmi důkladně zabývat i podmínkami uplatňování vedoucí úlohy stranické organizace v celém výchovně vzdělávacím systému školy, zvláště pak vůči organizaci mládeže.

Stranické a správní orgány hlavního města zabývající se školskou politikou přisuzují tomuto experimentu značný význam a vytvářejí vhodné podmínky pro jeho realizaci.

Vraťme se však k úvodní informaci o tom, že na této škole vyvíjí již šestý rok činnost výzkumné pedagogické pracoviště, které se zabývá empirickým výzkumem podmínek, v nichž se tento pedagogický experiment uskutečňuje, a současně analýzou dosahovaných výsledků. Právě v tomto spojení vidíme specifický přínos našeho snažení.

Pokusíme se o stručné shrnutí základního zaměření, organizace a některých dílčích výsledků realizovaných výzkumů.

Inspirátoři a tvůrci pedagogické laboratoře vycházeli při jejím vytváření i koncipování jednotlivých výzkumů z několika základních tezí.

Úspěšnost pedagogického výzkumu spočívá především na tom, jak těsně je spjat s výchovnou praxí. Proto situovali toto výzkumné pracoviště přímo do jedné z pražských škol, kde k tomu byly předem vytvořeny vhodné podmínky.

Protože pedagogický výzkum je nesmírně složitý, mnohotvárný, mnohoaspektový a dynamický, je nutno vyvíjet na výzkumném pracovišti takové metody, které jsou s touto složitostí respektovat.

Mnohotvárnost výchovných jevů a situací vyžaduje užití komplexního mezioborového přístupu. Prakticky lze požadavek komplexnosti uskutečnit pouze respektováním různých aspektů výchovných jevů, zejména sociologického, sociálně psychologického, osobnostně a vývojově psychologického, biosomatického, hygienického. Protože zkoumání těchto stránek má své specifické výzkumné techniky, svou vlastní metodologii, jež mohou zvládnout pouze erudovaní pracovníci těchto oborů, stojí v čele laboratoře několikačlenný tým pracovníků těchto oborů, sjednocovaný výzkumníky pedagogů.

Ve vědeckometodologickém týmu pedagogické laboratoře VÚOŠ spolupracují od jejího vzniku:

dr. Vladimír Hrabal, CSc., který měl rozhodující vliv na celkovou koncepci práce laboratoře, řídí výzkum v oblasti sociální psychologie, psychometrie a sociometrie a je vedoucím autorem studií o středoškolské třídě, prospěchu a vztahu žáků k předmětům;

dr. Zdeněk Šafář, CSc., který byl vedoucím pracovníkem v oblasti sociologických charakteristik žáka a absolventa a řídil technické zpracování výzkumných dat;

dr. Jiří Pelikán, CSc., který měl rozhodující vliv na uskutečnění pedagogických experimentů laboratoří dosud prováděných a je vedoucím autorem studií shrnujících výzkumy učitele, zejména pedagogické účinnosti jeho působení.

Protože výchovné jevy jsou rozporuplnou jednotou toho, co je individuální a hromadné, jedinečné a obecné, opakovatelné a neopakovatelné, vybavují pracovníci laboratoře toto výzkumné pracoviště tak, aby mohly být vhodně kombinovány empiricko-statistické metody s metodami kvalitativní analýzy a obojí druh užitých metod propojován typologickými technikami, jež usnadňují pedagogickou diagnostiku i aplikaci výzkumných poznatků v praxi. V praxi laboratoře to znamená, že činnost mezioborových vědeckých pracovníků týmu je postupně kombinována v týmové spolupráci s činností vyspělých členů pedagogického sboru.

Protože výchovné jevy a situace lze pochopit jen v jejich vzájemné souvislosti, neboť pravého smyslu nabývají ve vzájemném propojení, musí pedagogický výzkum pojmát výchovnou situaci jako určitý systém, v němž lze jednotlivé jevy chápat jako dílčí subsystémy. Uplatnění systematického přístupu v práci pedagogické laboratoře spočívá především v současném zkoumání tří základních činitelů výchovně vzdělávacího procesu ve škole — žáka, učitele a školní třídy — v jejich základních vztazích.

Výchovné jevy jsou dále charakterizovány neobyčejnou variabilitou, neustálými změnami i časovými souslednostmi jejich různých stránek. Proto je v laboratoři uplatňován i požadavek longitudinálního přístupu, který je realizován sledováním vývoje žáka po celou dobu jeho školní docházky a dokonce i po jeho odchodu do praxe. Rovněž je zkoumána problematika vývoje školních tříd i učitelů zjišťováním změn, které se objevují v jejich vývoji, s jejich analýzou. Longitudinální stránku výzkumu částečně omezuje výrazný nedostatek tohoto pracoviště, tj. omezení výzkumu na jedinou školu.

Právě výchozí lokalizace výzkumného pracoviště na jednu školu činí z něho pouze jediný, z hlediska centrálních výzkumných institucí předsunutý článek existujícího výzkumného systému, jehož vlastní význam spočívá v tom, že je vývojovým metodologickým pracovištěm. To znamená, že připravuje a ověřuje vhodné metodické postupy výzkumu některých výchovných jevů v celostátním měřítku tím, že předem prověřuje nosnou metodiku. Tak byl například podle ověřené metodiky laboratoře v roce 1971 proveden celostátní výzkum úrovně přijímacího řízení na výběrové školy, který pokračuje v letošním roce prověřováním úspěšnosti tehdy přijatých žáků ve čtvrtém ročníku výběrových škol a bude pokračovat i po jejich příchodu na vysoké školy nebo do praxe.

Základním centrálním výzkumným úkolem pedagogické laboratoře, který je součástí státního plánu pedagogického výzkumu, je úkol nazvaný »metodologie výzkumu výchovy studenta střední odborné školy«.

Dílčím úkolem, který na něj navazuje a je rovněž součástí státního plánu, je »metodologie výzkumu úspěšnosti absolventa střední odborné školy v praxi«. Jeho výsledky budou předány několika resortním výzkumným ústavům k zjištění úrovně a zaměření výchovy středních odborných škol hlavních oborů a odvětví československého průmyslu a zemědělství.

Dosavadní produkce pedagogické laboratoře je poměrně bohatá, byly zveřejněny a ve VÚOŠ veřejně obhajovány dílčí studie týkající se problematiky výzkumu osobnosti středoškolského studenta, charakteristiky a typologie středoškolské třídy, experimentálního uplatnění samosprávného principu, závislosti úrovně interakce profesorů a studentů na typu pedagogického působení a mnoho dalších, zabývajících se analýzou stability a predikční hodnoty školního prospěchu, problému klasifikace, motivace studijních činností žáků, analýzy vztahu studentů k jednotlivým předmětům i dovednosti učitelů aktivizovat žáky ke studiu.

Činnost pedagogické laboratoře pomáhá ve zkvalitňování řízení výchovně vzdělávací práce škol a ostatních výzkumných institucí. Vědečtí pracovníci laboratoře předkládají závažné poznatky zjištěné v průběhu výzkumů každoročně na seminářích inspektorů a ředitelů škol i při přípravě kádrových rezerv. Pedagogická laboratoř se postupně stává konzultačním střediskem řídicích školských pracovníků zvláště proto, že vedení experimentální školy bezprostředně aplikuje poznatky z výzkumů do řídicí práce školy a ověřuje jejich účinnost i obecnější platnost, neboť ne každý poznatek z výzkumu je okamžitě schopen aplikace.

Vraťme se po stručné charakteristice poslání, struktury a činnosti pedagogické laboratoře k původní myšlence experimentálního uplatňování systému komunistické výchovy mládeže ve škole, kde tato laboratoř pra-

cuje. Právě existence laboratoře vytváří na této škole podmínky k tomu, aby praktické výchovné úsilí pedagogického kolektivu školy nebylo pojímáno pouze jako praktický experiment, jehož jediným kritériem úspěšnosti vcelku i v jednotlivých dílčích částech je praktický úspěch, hodnocený koneckonců nadřizenými orgány.

Vedle tohoto hodnocení praktického úspěchu, které je vždy do značné míry ovlivněno subjektivním pohledem hodnotících orgánů a jejich výkonných pracovníků, umožňuje existence výzkumného pracoviště použít i řady dalších hodnotících kritérií, založených na exaktnějším poznávacím aparátu vědeckých oborů v laboratoři aplikovaných.

Tento fakt není ani tak důležitý pro celek jako pro jeho jednotlivé části, které podmiňují zdar celku. Právě to může být významné při analýze podmínek a příčin případného neúspěchu praktické experimentální činnosti, což je z hlediska rozvoje poznatkového systému pedagogické vědy stejně významným prvkem. Uvědomit si to je důležité zvláště proto, že při řízení výchovně vzdělávacího procesu může příliš úzké, subjektivní hodnocení některého dílčího jevu řídicím pracovníkem vést k nesprávnému rozhodnutí, které ohrozí úspěšnost celkového vyznění jinak dobře pojatého v řadě předchozích kroků správně se vyvíjejícího experimentu.

Vedoucí pracovníci školy i laboratoře si tuto stránku dobře uvědomují například při výběru vhodných třídních profesorů i opatření, kterými řídí jejich výchovně vzdělávací působení. Tuto problematiku lze stručně ilustrovat na složitosti výběru žáků do čela základních kolektivů ve třídě či dalších samosprávních orgánů. Jakékoliv opomenutí rovnováhy dvou základních zřetelů výběru — zřetele výkonnostně morálního a zřetele sociálního akceptování — vede vždy k disproporcí. Účinným pomocníkem třídního učitele při vytváření kolektivu ve třídě nemůže být ani žák pouze s vysokou studijní morálkou, ani žák pouze s vysokým sociálním statutem, nýbrž jen žák, u něhož jsou obě základní charakteristiky v souladu, neboť jen takový může být a je skutečným příkladem i žádoucí autoritou spolužáků. Připočteme-li k tomu však ještě další nezbytné charakteristiky politickoorganizačního typu, které jsou rozhodující pro to, aby se žák chtěl a uměl angažovat, je jasné, že již sám výběr žáků do čela základních kolektivů patří k nejsložitějším východiskům, která předurčují úspěch či neúspěch experimentu. V praxi školy a laboratoře se ukázalo, že jeho řešení vyžaduje těsnou spolupráci metodologa laboratoře s třídním učitelem a že jsou oba nepostradatelní pro zdárné vyřešení tohoto problému.

Právě spojení obou stránek přístupu — politického, třídního pojetí a hodnocení výchovy spolu s exaktním přístupem k poznání skutečné váhy každého výchovného činitele — umožní oslabit nebezpečí subjektivního přístupu na jedné straně a současně i oslabit nebezpečí pozitivismu, které hrozí každému empirickému výzkumu odtrženému od cílů a hodnotících kritérií komunistické výchovy.

Pedagogická laboratoř vznikla tedy v roce 1968 s perspektivním záměrem pokusit se o hlubší analýzu podmínek účinnosti výchovného působení socialistické školy vůbec a střední odborné školy ekonomického zaměření zvlášť.

Takto určený a formulovaný předmět výzkumu předpokládal ujasnění

a formulování základních teoreticko-metodologických postulátů, vycházejících důsledně z pozic marxismu-leninismu a z linie XIV. sjezdu KSČ (viz Grulich—Lukš: *Pedagogika a její sebepoznání*, Edice VÚOŠ 1973). Tyto postuláty byly východiskem pro pojetí a hierarchizaci jednotlivých dílčích empirických výzkumů, jimiž jsme se chtěli postupně přibližovat k řešení tohoto centrálního komplexního úkolu.

Jedním ze základních metodologických východisek bylo systémové pojetí školní výchovy a vzdělávání s vyčleněním elementárních prvků podmiňujících fungování tohoto systému. Jádrem výzkumu se stala osobnost studenta SOŠ, její začlenění do školní třídy, osobnost učitele s jejím začleněním do učitelského sboru a vzájemný vztah učitel—žák s jeho kvantifikovatelnými produkty, jako je například prospěch, klasifikace, komplexní hodnocení a jiné výsledky vzájemné interakce.

Výzkumy jsou uskutečňovány mezioborovým týmem spolupracovníků pedagogů teoretiků a praktiků ve spolupráci s kvalifikovaným pedagogickým psychologem, sociálním psychologem, sociologem, sociometrikem a psychometrikem, matematickým logikem a několika statistiky programátory. Výzkum má longitudinální charakter.

Od založení pracoviště se projevíly v jeho vývoji tři etapy. V první etapě spočívalo těžiště v pokusech o deskripci hlavních činitelů výchovně vzdělávacího systému, jehož dílčím cílem byla proměna víceméně nahodilých výchovných jevů v systematicky utříděná pedagogická fakta. Teprve tato fakta umožnila pokusy o kvantitativně pojatou charakteristiku činitelů výchovy a výsledků výchovně vzdělávacího působení.

Těžištěm druhé etapy je pokus o analýzu formativních vlivů, ať sponánních či záměrných, které se podílejí na vývoji osobnosti žáka.

Teprve s touto poznatkovou výzbrojí přistupujeme k vlastnímu hlouběji pojatému výzkumu podmínek efektivnosti pedagogického působení pomocí dílčího pedagogického experimentu.

Mezi naznačenými etapami nejsou neproniknutelné hranice. V dosavadním vývoji pedagogické laboratoře se při zachování dominantního charakteru příslušné etapy často vzájemně prolínaly. V současné době jsme na přechodu mezi druhou a třetí etapou, i když každý uskutečněný výzkum vždy znovu odhaluje slabiny dosavadní deskripce charakteristik výchovných jevů.

Není možné sdělit v krátkém informativním příspěvku užité postupy a zjištěné výsledky výzkumů uskutečněných v uplynulých šesti letech, obsažené v 22 dílčích studiích, většinou zveřejněných v pedagogickém tisku a shrnutých ve sbornících prací pedagogické laboratoře, z nichž tři díly, týkající se žáka, školní třídy a učitele, již vyšly v interní edici VÚOŠ, čtvrtý díl, v němž jsou shrnuty výzkumy prospěchu a klasifikace, je připraven k vydání a další dva díly, kde jsou shrnuty dosavadní poznatky o výzkumu absolventa a řízení výchovy mimo vyučování v rámci systému komunistické výchovy ve školách, budou dokončeny v roce 1976.

Tyto studie čerpají poznatky pouze z menší části informačních zdrojů získaných jednotlivými empirickými výzkumy. Pedagogická laboratoř má k dispozici více než tři čtvrtě miliónu údajů o žácích, třídě, učitelích. Většina údajů extenzivní charakteristiky formativních vlivů čeká na zpracování.

Východiskem výzkumu pedagogické laboratoře byla osobnost studenta. Základem jejího výzkumu se stala hypotéza o vzájemném vztahu vnějších a vnitřních jevů. Při tom se veškeré působení chápe jako spontánní i intencionální působení, které se spolu s dalšími vnějšími vlivy složitě odráží v osobnosti žáka, která je objektem výchovného působení, avšak současně subjektem, jenž je neustále formován činnostmi a postoji, které vůči působení jednotlivých vlivů vnějšího prostředí zaujímá. Reaguje tedy výběrově, přijímá ty podněty, které se mu jeví jako životně významné, užitečné, přitažlivé, a odmítá jiné, jímž nepřisuzuje žádný či záporný aktuální význam.

V empirickém výzkumu byly do kategorie nezávisle proměnných zahrnuty z vnějších determinujících činitelů hlavně rodina a škola, z vnitřních činitelů pak zdravotní stav, úroveň intelektuálních schopností, základní povahové vlastnosti atd. Do kategorie závisle proměnných jsou zahrnuty postoje studentů k rodině, ke škole, ke studiu i k některým dalším společenským vlivům, vyjádřené přímo studenty samými nebo nepřímo výsledky jejich školní práce, či dalšími »stopami«, které studenti po sobě zanechávají během školní docházky, jako je prospěch, absence, sociometrický status ve třídě a podobně.

Výzkum působení rodinného prostředí přinesl řadu zajímavých poznatků. Zjistili jsme značnou unifikaci sociálního prostředí v rodině. Na rozdíl od západní kapitalistické společnosti, pro niž je typická dominance statusového postavení otce, zatímco žena postrádá vyhraněný sociální status, nebyla v našem výzkumu prokázána hypotéza o dominanci statusového postavení otce a jeho převažujícího vlivu v rodině. Při vysoké zaměstnanosti žen jsou základní statusové charakteristiky otců a matek značně vyrovnané.

Z dalších zjištění zaslouží pozornosti fakt, že se zhoršováním zdravotního stavu rodičů stoupá u studentů kritičnost posuzování rodinného prostředí, že dále existuje nepřímá úměrnost mezi stářím rodičů a spokojeností žáků v rodině. Tradičně chápané krátké spojení mezi charakteristikou rodiny a charakteristikou žáka nebylo v řadě případů prokázáno a je zřejmě značně zjednodušené. Výzkum nepotvrdil ani domněnku o bezprostředním vlivu neúplné nebo jinak narušené rodiny na vytváření postojů a výkonů dospívajícího. Nebyla zjištěna ani přímá závislost mezi aktivními společenskými postoji otců a obdobnými postoji dětí.

Analýza výchovně vzdělávacích vlivů školy podepřela kritiku jednostranného přecenění výchovného vlivu školy. Pokud se toto přeceňování objevuje u jednotlivých učitelů, vede zpravidla k necitlivé manipulaci se žáky, což vyvolává jejich individuální i skupinový odpor. Výzkum naopak potvrdil, že příznivé formované působení školy je závislé nejen na respektování osobnosti žáka, ale zejména na míře souladu záměrného výchovného působení učitelů školní výchovy s působením vlivů uplatňujících se v různých sociálních prostředích mimo školu.

Velkou pozornost věnovala laboratoř výzkumu školního prospěchu a činitelům, kteří se na něm podílejí. Statistická analýza potvrdila hypotézu o stabilitě školního prospěchu a jeho predikční hodnotě při přechodu z nižšího typu školy na vyšší — nevyjímaje ani školy vysoké. Výzkum výsledků přijímacího řízení na školy II. cyklu prokázal, že predikční hodnota prospěchu na ZŠ pro úspěšné studium ve škole II. cyklu (zejména

předmětů, které na sebe navazují] je o něco vyšší než predikční hodnota výsledku přijímacích zkoušek. Nejnížší prediktivní hodnotu mají testové zkoušky intelektuálních schopností.

Výzkum klasifikace, zejména klasifikačního měřítka učitelů, naznačil, že prospěch žáka je do značné míry ovlivněn řadou obecných i specifických činitelů vnitřních i vnějších, že dočasné odchylky a nejednotnost v klasifikačním měřítku a jiné subjektivní chyby v hodnocení nemají tak velkou váhu, jak se obecně předpokládá. Prospěch je možno v jistém smyslu považovat za určitou míru školní zdatnosti žáka. Z mnoha činitelů, které se na této zdatnosti podílejí, byly faktorovou analýzou jako důležité činitele zjištěny především schopnosti žáků, jejich vůle či studijní morálka, vyjadřující motivovanost k učení a úroveň studijních návyků. Nedávno ukončený výzkum klasifikace naznačil, že měřítko klasifikace je ovlivněno představou učitele o množství nesplněných požadavků. Výzkum potvrdil i předpoklady vyjádřené v klasifikačním řádu o motivačním významu klasifikace a jejím vlivu na sebehodnocení žáka. Výsledky tohoto výzkumu varují před jakýmkoliv jednostranným posuzováním pedagogické úrovně učitele pouze podle jeho klasifikace.

Při realizovaném předvýzkumu absolventa byla řešena i otázka prediktivní hodnoty školního prospěchu pro úspěšnost absolventa v praxi. Prozatím se nepodařilo tuto závislost prokázat, což může být ovlivněno řadou příčin spočívajících v malém zkoumaném vzorku, ve složitosti operativního vymezení kritéria úspěšnosti absolventa vůbec a v mnoha dalších vlivech. Přitom je koneckonců na uspokojivém řešení této otázky závislé i řešení problematiky efektivnosti školní výchovy.

Značná pozornost byla věnována i výzkumu třídy jako sociální skupiny v pedagogické situaci. Jako relativně nezávislé charakteristiky středoskolské třídy se osvědčily sociometrické údaje, průměrné schopnosti žáků zjištěné testy, průměrný prospěch žáků, údaje o studijní morálce a chování třídy získané hodnocením učitelů na pedagogické radě. Významné závislosti byly zjištěny mezi úrovní prospěchu a úrovní studijní morálky třídy, zatímco vztah průměrné intelektuální úrovně k prospěchu byl méně zřetelný. Zajímavá souvislost se objevila mezi nezávislými údaji o hladině sociálních vztahů ve třídě a sociální charakteristikou třídního učitele podle hodnocení vedení školy. Toto zjištění opravňuje k předpokladu, že se ve třídách do jisté míry reprodukuje vztahy, které mají ke třídám třídní profesori. Tento vztah se neprojevil při zkoumání výkonového aspektu hodnocení.

Avšak srovnáním výkonových charakteristik skupiny oblíbených a vlivných žáků ve třídě (3—5) s výkonovými charakteristikami třídy byla objevena závislost výkonové charakteristiky třídy na obdobné charakteristice vedoucích individualit ve třídě. Vliv těchto studentů je přímo úměrný síle jejich sociálního vlivu vyjádřeného sociometrickými statusy. Shoda je tím vyšší, čím jsou tyto vlivní jedinci ve třídě též oblíbenější.

Faktorová analýza údajů charakterizujících školní třídu umožnila i pokus o novou typologii školních tříd, která se do značné míry shoduje se zkušenostmi praktiků, ale jež se v normativně chápané pedagogice dosud neobjevila. Výzkum třídy a experimentu se žákovskou samosprávou se stává východiskem praktického uplatňování odkazu A. S. Makarenka a jeho pojetí kolektivní výchovy v socialistické škole. Tento expe-

riment ukázal, že míra uplatnění samosprávného principu v socialistické škole prostřednictvím SSM i žákovské samosprávy je přímo úměrná míře spokojenosti žáků ve škole a stupněm jejich ztotožnění se školou. To souvisí i se snižováním napětí mezi učiteli a žáky, neboť SSM a žákovská samospráva jsou důležitými prostředkujícími orgány zajišťujícími zpětnou vazbu mezi učiteli a žáky.

Velmi výrazně působí účast v SSM a žákovské samosprávě na formování osobnosti těchto žáků. Přitom působení může být společensky pozitivní nebo negativní. Funkcionáři SSM nebo žákovské samosprávy prožívají někdy subjektivně výkon své funkce jako hluboce konfliktní. I v tomto ohledu jsou kladeny vysoké nároky na úroveň výchovné regulace, která začíná již samotným výběrem do funkcí. Představitelé usku-tečňující ve škole samosprávný princip by kromě jiných charakteristik měli splnit základní předpoklad — být přijatelní pro obě strany, tedy jak pro profesory svým postojem ke školním požadavkům, tak pro spolu-žáky svými elementárními sociálními postoji. Vedení školy a zejména třídní profesori by měli vytvářet příznivé podmínky, aby funkční postavení žáků v SSM a samosprávě neohrožovalo jejich citové vztahy ke spolužákům.

Z realizovaných výzkumů středoškolského profesora, které měly doposud spíše extenzivní charakter, bychom chtěli uvést, že se například nepodařilo prokázat souvislost míry poznání studentů s množstvím času, jež tráví ve třídě. Souvislosti se objevily spíše s celkovým postojem učitelů k profesi, s jeho osobnostní charakteristikou, zejména s charakteristikou vztahu k lidem vůbec. Při výzkumu oblíbenosti a obtížnosti předmětů jsme zjistili, že oblíbenost předmětu, jež je významným ukazatelem motivace školního výkonu žáka, pozitivně koreluje s většinou kladných charakteristik učitele. Největší váhu má celkový vztah k žákovi a míra pedagogických dovedností (metodická zdatnost). Přehnaná přísnost, příliš ostrá klasifikace, necitlivost ke studijním možnostem žáků výrazně snižují pocit uspokojení ze studia a znemožňují stimulaci školního výkonu žáků.

Kombinovaný údaj o oblíbenosti a obtížnosti předmětu, doplněný později i významem, který žáci tomuto předmětu přisuzují, se stal významným kritériem hodnocení činnosti učitele, neboť ukazuje, do jaké míry se učiteli daří sladit aktuální a perspektivní motivaci školního učení s náročností požadavků na výkon žáků. Náš výzkum potvrdil hypotézu, že existuje reálná možnost spojit vysokou náročnost na výkon žáků s formováním jejich kladných postojů k učení.

Při výzkumu závislosti úrovně interakce mezi profesory a žáky na typu pedagogického působení jsme objevili korelaci dominativního či integrativního typu působení na žáky s vývojem osobnosti učitele s jeho věkem, pohlavím, délkou pedagogické praxe, s jeho sociálním zázemím na jedné straně a na druhé se situačními prvky — typem třídy, únavností, rovinou výchovného působení a podobně. Vyučující, kteří jsou jak vedením po metodické stránce, tak žáky po stránce oblíbenosti předmětu hodnoceni kladně, mají významně častěji integrativní přístup k žákům, kdežto vyučující projevující sklon k dominativnímu ovládnutí žáků tohoto hodnocení nedosahují.

Zmíněný výzkum, jehož definitivní zpracování je ještě před námi, vedl k vytvoření účelové typologie profesorů podle typu pedagogického působení a reagování žáků na toto působení. Typologické indexy zkoumaných profesorů umožňují účinnou charakteristiku, jsou-li uváděny do vztahu k jiným údajům, jako je například hodnocení vedení, statusové charakteristiky sociometrické obliby a vlivu ve sboru a jiné.

Uvedené příklady a výsledky výzkumů podávají částečnou informaci o dosavadní výzkumné činnosti pedagogické laboratoře. Další úsilí bude věnováno prohlubování charakteristik žáka, jeho hlubšího poznání jako činnostního subjektu, hybných sil jeho vývoje, tedy výzkumu motivace, hodnotových orientací, zájmů, sebereflexe jako východiska k posuzování otázek účinnosti výchovného působení školy. Další úsilí bude též zaměřeno k analýze přeměny třídy z funkční skupiny v socialistický základní kolektiv i k dalšímu poznávání osobnosti učitele a úrovně jeho výchovně vzdělávacího působení.

Na závěr bychom chtěli zdůraznit, že poznatků získaných výzkumem se běžně užívá k řízení výchovně vzdělávacího procesu ve škole, na níž se výzkumy konají. Jsou rovněž v pravidelných seminářích předávány řídícím pracovníkům školství v oblasti NVP, sdělovány ve funkčním školení vedoucích pracovníků školství, takže se tyto poznatky, získávané empirickým výzkumem z praxe, do praxe opět bezprostředně vracejí obohaceny analýzou jejich vztahů.

И Р Ж И Л У К Ш

ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ ЭКСПЕРИМЕНТ

Примечательность описываемого педагогического эксперимента заключается в том, что в совершенно посредственных условиях школы проводится опыт применения целостной системы коммунистического воспитания молодежи в школе, а практические результаты этого передаются для анализа филиальной научно-исследовательской лаборатории Научно-исследовательского института профессионально-технического образования, которая вследствие своего специфического характера называется «Педагогической лабораторией». Оба учреждения работают под единым руководством. Эмпирические методы педагогических исследований используются таким путем непосредственно для осуществления коммунистического воспитания молодежи в школе, что в свою очередь является осуществлением важного принципа тесной связи педагогической науки с учебно-воспитательной практикой.

В вышеупомянутой школе применяются постепенно важнейшие элементы педагогической системы А. С. Макаренко. Особое внимание уделяется применению принципа самоуправления при внушении учащимся ответственности перед обществом. Возрастает число учащихся, привлекаемых к активному сотрудничеству при внедрении социалистических отношений между учащимися и педагогами.

Научно-исследовательские работы педагогической лаборатории учитывают многообразие и динамичность воспитательных явлений и ситуаций, используя для этого комплексные межотраслевые и долговременные исследования. Во главе лаборатории стоит коллектив, состоящий из нескольких методологов разных отраслей: социологической, социально-психологической, психологической и биосоматической, объединяемый работой научных работников-педагогов.

Педагогическая лаборатория становится важной исследовательской лабораторией и является первым методологическим учреждением педагогической науки, действующим непосредственно в условиях школьной практики. В настоящем очерке приведен обзор

и важнейшие результаты всех выполненных до настоящего времени исследовательских работ и сжатое сообщение об использовании результатов текущей школьной практики и проведенных исследований в области управления просвещения.

JIRI LUKŠ

EDUCATIONAL EXPERIMENT

This educational experiment is noteworthy for the fact that in quite ordinary school conditions a general system of communist education of youth in schools is being implemented, while the practical results are analysed by a research centre, The Vocational School Research Institute, which is also called educational laboratory. Both facilities work under one management. The empirical methods of educational research are thus directly placed at the service of communist education of youth in schools, whereby one of the important principles of the close link of educational science and educational practice is being implemented.

The above mentioned school is applying all the most significant elements of A. S. Makarenko's educational system. Special attention is paid to the application of the self-administration principle in the education of pupils to awake their feeling of responsibility towards the society. A con-

stantly greater number of pupils is taking an active part in the application of socialist relations between pupil and teacher.

The research of the educational laboratory bears in mind the versatility and dynamics of the educational phenomena and situations by using a complex inter-branch and longitudinal research method. The laboratory has a team of methodologists from various branches—sociology, socio-psychology, psychology, biosomatic unification of the work of educationalist-research workers.

The educational laboratory is a significant research centre and the first methodological institute of educational science directly in school practice. The article gives a survey of the most important results of all previous research as well as an outline of findings from current school practice and research in the management of the educational system.